

4. Гудков, Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Б. Гудков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 152 с.
5. Yankah, K. Do proverbs contradict? / K. Yankah // *Wise words: Essays on the proverb*. – New York : Garland Publishing, 1994. – P. 127–142.
6. Grzybek, R. Foundations of semiotic proverb study / R. Grzybek // *Wise words: Essays on the proverb*. – New York : Garland Publishing, 1994. – P. 31–71.
7. Гжибек, П. Пословица и ее ситуации: от определения к классификации / П. Гжибек // *Живая старина*. – № 4. – М., 2009. – С. 51–54.
8. Левин, Ю. И. Провербиальное пространство / Ю. И. Левин // *Паремиологические исследования : сб. статей*. – М. : Наука, 1984. – С. 108–126.
9. Сусов, И. П. Введение в языкознание : учеб. для студентов лингвистических и филол. специальностей / И. П. Сусов. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 379 с.
10. Рапопорт, Н. В. Пословицы и поговорки в обучении иностранным языкам / Н. В. Рапопорт // *Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания языков в вузе : материалы междунар. науч.-метод. конф. памяти М. П. Петрова, Уфа, 16–18 окт. 2008 г.* / Башкирский ГАУ ; редкол.: О. Н. Новикова [и др.]. – Уфа, 2008. – С. 121–123.
11. Серль, Дж. Косвенные речевые акты / Дж. Серль // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XVII. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
12. Norrick, N. R. Proverbial Perlocutions. Ho to do things with proverbs / N. R. Norrick // *Wise Words. Essays on the proverb* / ed. by W. Mieder. – N.Y., 1994. – P. 211–252.
13. Grice, H. P. Logic and conversation / H. P. Grice // *Syntax and semantics 3*. – New York : Academic Press, 1975. – P. 41–58.
14. Вольф, Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 232 с.
15. Абакумова, О. Б. Пословичные концепты в паремическом дискурсе : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / О. Б. Абакумова ; Орлов. гос. ун-т. – Орел, 2013. – 46 с.
16. Шатуновский, И. Б. 6 способов косвенного выражения смысла / И. Б. Шатуновский // *Семантика и прагматика языковых единиц*. – Калуга, 2004. – С. 262–274.
17. Михельсон, М. И. Большой толково-фразеологический словарь Михельсона. – ETS Publishing house, 2004. – 2208 с.
18. Англо-русский словарь цитат, пословиц, поговорок и идиом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://eng-rus-aphorisms-dict.slovaronline.com>. – Дата доступа : 21.10.2020.

The article is devoted to the analysis of proverbs as indirect speech acts and their functioning in speech. It is also devoted to the indirect speech acts and their ambiguity of interpretation in the proverbial system, which is caused by the discrepancy between the content and formal ways of representing imperative semantics in proverbs.

Keywords: proverb, indirect speech act, communicative situation, illocution, implication.

УДК 811.161.3'42:373.6:398.92

І. У. Каліта

ДА ПЫТАННЯ ЭТЫМАЛОГІІ ФРАЗЕАЛАГІЗМА НАПІЦЦА ЯК БЭЛЯ

Артыкул прысвечаны аналізу фразеалагізма “п’яны / напіцца як Бэля / бэля” – агульнай спадчыны палякаў, беларусаў і ўкраінцаў. Існуючыя ў беларускім мовазнаўстве гіпотэзы разглядаюцца на фоне польскіх крыніц і з ўлікам інфармацыі, змешчанай у слоўніку Г. Ількевіча “Галіцкіі прыповядкі і загадкі” (1841). Разгледжаны матэрыял дазваляе па-рознаму інтэрпрэтаваць значэнне кампанента-назоўніка – як уласнае імя і як назву прадмета. Фразеалагізм польскага паходжання прайшоў доўгі шлях адаптацыі беларускай і ўкраінскай мовамі, у выніку якога ўласнае імя забылася і ператварылася ў слова з неканкрэтным значэннем.

Ключавыя словы: кампаратыўная фразеалогія, фразеалагізм, беларускі, украінскі, польскі, “п’яны / напіцца як Бэля / бэля”.

Уводзіны

Фразеалагізмы з цьмянай этымалогіяй заўсёды прыцягваюць асаблівую ўвагу. Сярод іх вылучаецца невялікая група беларуска-польска-ўкраінскіх адзінак, узнікненне якіх звязана з рэаліямі Вялікага княства Літоўскага ці з пазнейшай гісторыяй Рэчы Паспалітай. У ракурсе сучаснай усходнеславянскай фразеалогіі яны служаць своеасаблівым гістарычным індикатарам – супроцьпастаўляюць беларускую і ўкраінскую мовы рускай, у якой такіх адзінак няма. Агульныя для названых трох моў фразеалагічныя адзінкі (ФА) разглядаліся ў кожнай нацыянальнай традыцыі асобна. Кампаратыўная фразеалогія адносіць іх да агульнай лінгвакультурнай спадчыны суседніх народаў, што спрыяе адкрыццю новых ракурсаў, якія раней не былі ўзяты пад увагу. Да агульных беларуска-польска-ўкраінскіх ФА адносяцца: П. *wyrwał sie jak filip z kopori* / Б. *выскачыў як Піліп з канпель* / У. *вискочив як Пилип з конопель*; П. *zarobić (wujść) jak Zabłocki na mydle* / Б. *зарабіць як Заблоцкі на мыле* / У. *заробив (погорів, вийшов) як Заблоцький на милі*; П. *rijanu jak bela* / Б. *п'яны / напіцца як Бэля / бэля* / У. *п'яний як бейля / беля*. Першакрыніцу і час іх узнікнення вызначыць цяжка. Выказаныя гіпотэзы дазваляюць па-рознаму інтэрпрэтаваць іх структурна-семантычныя мадэлі, праблемай кампанентам якіх з'яўляецца назоўнік. Семантыка назоўніка аказваецца размытай – на паверхні ляжыць першасны вобраз оніма, які прысутнічае ва ўсіх пералічаных ФА, але пры грунтоўным вывучэнні ўласнае імя “выпараецца” і даследчык застаецца перад фактам, што патлумачыць назоўнікавы кампанент адназначна, а такім чынам і ФА цалкам, немагчыма.

Дадзены артыкул – яшчэ адна спроба тлумачэння паходжання ФА *п'яны / напіцца як Бэля / бэля* з пункту гледжання кампаратыўнай фразеалогіі. Аналізу названай адзінкі была нададзена належная ўвага, перш за ўсё ў працах М. Даніловіча. Існуе некалькі этымалагічных версій, але ні адна з іх не дае адназначнага адказу, таму гэтае пытанне застаецца адкрытым і актуальным. Да пастаўленых намі задач адносіцца разгляд існуючых у беларускім мовазнаўстве гіпотэз на фоне польскіх крыніц, а таксама з улікам інфармацыі, змешчанай у слоўніку Грыгарыма Ількевіча “Талицкіі приповѣдки і загадки” (1841).

1. *Напіцца / п'яны як Бэля / бэля* – беларускі погляд на этымалогію ФА

ФА *напіцца / п'яны як Бэля / бэля* ў беларускай мове мае некалькі варыянтаў, варыянтнасць распаўсюджваецца як на першы – дзеяслоўны кампанент, так і на другі – назоўнікавы. Першы кампанент можа быць выражаны сінанімічнымі дзеясловамі *набрацца, напіцца, упіцца*, а таксама прыметнікам *п'яны*. Назоўнікавы кампанент мае чатыры варыянты: два варыянты аднаго імя – *Бэля / Бэйля* і два варыянты аднаго слова з неакрэсленым значэннем – *бэля / бэйля*.

У “Слоўніку фразеалагізмаў” І. Лепешава дадзеная ФА не зафіксаваная, яна адносіцца да дыялектных, размоўных. Упершыню сустракаем яе ў кнізе “Люд беларускі на Русі Літоўскай” М. Федароўскага – “*Bejla, Bela 461. Spiÿsia, jak Bejla. 1. Upiÿsie jak..., 2. Upiÿsie, [r]janu, jak Bela*” [1, т. 4, с. 24]. У гэтым выданні прадстаўлены тры кампаненты – *спіўся, упіўся, п'яны*, а назоўнік пішацца з вялікай літары, таму ўспрымаецца як уласнае імя. Гэты выраз актыўны ў сучасных дыялектных гаворках Гродзеншчыны, сустракаецца таксама ў Мінскай, Брэсцкай і Віцебскай абласцях [2, с. 86]; прыведзены ў “Слоўніку беларускіх народных параўнанняў”: “ляжаць як бэля. *Нясв. Асудж. Пра п'янага да непрытомнасці. СПЗБ 3, 502. п'яны як бэля. Сморг., Іўеў., Шчуч., Маладз. Асудж. Пра моцна п'янага чалавека*” [3, с. 65]. У сучаснай літаратурнай мове ФА *набрацца / напіцца / упіцца / п'яны як Бэля / бэля / Бэйля / бэйля* сустракаецца зрэдку – у мове асобных пісьменнікаў і вучоных. Цікава і тое, што пры “перамяшчэнні” гутарковай адзінкі ў літаратурную мову назіраецца замена прыназоўніка – на месцы “як” узнікае “у”: “*І хаця алкаголь быў ва ўсёй гэтай гісторыі далёка не апошнім элементам, мэтай дзядзькі Лёніка было менавіта «культурна пасядзець», а не напіцца ў бэлю*” [4, І].

Першы кампанент ФА мае абсалютна празрыстую семантыку і ўказвае на стан ап'янення, другі – па прычыне яго варыянтнага напісання з вялікай і з малой літары – можна разглядаць і як уласнае імя *Бэля / Бэйля* (онім), і як слова *бэля / бэйла*, якое абазначае нейкі прадмет. Паводле М. Даніловіча, назоўнік не ўсведамляецца носьбітамі беларускіх гаворак як уласнае імя. “Нярэдка гэтаму назоўніку (без злучніка *як*) прыпісваюць значэнне самога фразеалагізма: *бэля* ‘пра п’янага чалавека” [2, с. 86]. Але раней гэты кампанент успрымаўся як імя.

Імя *Бэля / Бэйля* успрымаецца як маркер – не асацыюецца з беларусам, а хутчэй – з габрэем, разам з тым, не ўспрымаецца як маркер «чужога». Гісторыя габрэяў цесна звязаная з беларускімі землямі, у розныя часы габрэйскімі цэнтрамі з’яўляліся розныя гарады: Брэст (з часоў заснавання горада) [5], паводле агульнавядомых крыніц – з XIV па XVII ст., Бабруйск (у XX ст. Бабруйск жартам называлі габрэйскай сталіцай), Мір, Валожын, Іўе, Слонім, Ашмяны і інш. Напрыканцы XIX ст. амаль у кожным беларускім горадзе і мястэчку былі сінагогі. Імя было распаўсюджаным сярод габрэяў Беларусі (*Бэля / Бэйла*) і Украіны (*Беля / Бейля*), часцей як жаночае, а часам і як прозвішча.

Этымалогія ФА звязвалася з імем чалавека *Бэля* альбо *Бэйля*. Канкрэтная асоба сцерлася з народнай памяці і слова перасталі пісаць з вялікай літары. М. Даніловіч, які падрабязна разгледзеў магчымыя вытокі паходжання гэтай ФА, канстатуе, што сёння антрапонім *бэля / бэйля* – нешта семантычна неакрэсленае, не зусім зразумелае [2, с. 86]. Вучоны ўлічыў такія важныя для пошукаў этымалогіі моманты: фіксацыя ў канцы XIX ст. М. Федароўскім (1886–1956); факт натуральнага выкарыстання дадзенай ФА ў творах беларускага класіка Я. Купалы (1882–1942); шырокае распаўсюджанне ў дыялектнай мове ў розных абласцях Беларусі; прысутнасць у запісах сучасных беларускіх дыялектолагаў. Семантычную размытасць назоўніка М. Даніловіч тлумачыць яго лексічнай чужароднасцю для беларускай мовы, характарызуючы слова як “*унікальны фразеалагічны кампанент, неўжывальны па-за межамі фразеалагізма*”, са спасылкай на “Ідыш-беларускі слоўнік” [6], у якім слова (ідыш *Bejle*) зафіксаванае, вучоны адзначае парадокс – сярод габрэяў п’янства не было распаўсюджана, габрэй-п’яніца – «*выключна рэдкая выпадковасць*” [2, с. 86].

Назоўнік можна разглядаць не як імя ўласнае, а як назву. М. Даніловіч, таксама як В. Ляшчынская і З. Шведава [7], лічыць дадзеную ФА запазычаннем з польскай мовы, дзе яна пішацца з малой літары. Этымалогію ў польскай мове часцей звязваюць са словам *belka* – Б. *бэлька* (драўляны, жалезны або жалезабетонны брус). Такой версіі прытрымліваецца і сучасны украінскі даследчык К. І. Мізін: укр. *бейла* (або *беля*) – колода [8, с. 68]. М. Даніловіч агучвае яшчэ адну магчымую версію этымалогіі – ад слова *балея* (ёмістасць, у якой пярэць бялізну, г. зн. ёмістасць, якая натуральна запаўнялася вадой).

М. Даніловіч схіляецца да думкі, што першапачаткова ў структуру ФА ўвайшло ўласнае імя, а сама адзінка ўзнікла ў ідыш, адкуль пранікла ў іншыя мовы, з часам першасная вобразнасць кампанента *бэля* сцерлася.

Такім чынам, для тлумачэння этымалогіі ФА *напіцца / п’яны* як *Бэля / бэля* ў беларускай мове існуе некалькі гіпотэз: (1) ад імя нейкага чалавека *Бэлі / Бэйлі* (не беларуса); (2) ад слова *бэлька*. Абодва варыянты лічацца “прышлымі”, крыніцамі запазычання маглі быць польская ці габрэйская мовы. “Слабейшы”, але магчымы варыянт: (3) ад *балея*; ва ўкраінскай мове магчыма выводзіць этымалогію ад размоўнай адзінкі *бейла* (*беля*): “Бейла, -ли, м. Дурачина, остолопь, болвань. Бердич.” [9, т. 1, с. 48]. Львоўскі лексікон акрамя *п’яйний* як *бейля* (*беля*) і вырыянта *п’яний* як *бэльок* мае яшчэ адну ФА з кампанентам *бейля* (*беля*) – *праний* як *бейля* (*беля*) – вул., ірон. ‘сильно битый, лупцованый’ [10, с. 74, 465].

Сучаснымі беларусамі і ўкраінцамі ФА ўспрымаецца як адзінка з семантычна цьмяным кампанентам, гараджане малодшага пакалення гэты выраз не ведаюць. У сучасных літаратурных мовах ён амаль не ўжываецца, але распаўсюджаны

ў дзялектных гаворках Беларусі і, напрыклад – на Львоўшчыне. З арэалу, які захаваў гістарычныя рэшткі агульных рэалій у фразеалогіі, больш вітальнай дадзена адзінка здаецца толькі ў польскай мове.

2. Тлумачэнне ў кнізе “Галицкія прыповёдки і загадкі”

Трактоўку паходжання разглядаемай ФА знаходзім у кнізе Г. Ількевіча (1803–1841) “Галицкія прыповёдки і загадкі”, якая выйшла ў Вене ў 1841 г., рэдагавалі і выдалі яе браты Галавацкія (Яків, Іван Головацкі). Высвятленне этымалогіі знаходзім у спасылцы з цытатай, якая прыведзена з неназванай гістарычнай крыніцы (магчыма “Галицка-Валынскі летапіс” – ІК), але прыпіска належыць не аўтару – Г. Ількевічу, а выдаўцу. У кнізе змешчана наступная цытата: «1188 Бела король угорскай, буцём в помочь прогнаного Князя Галицкого Володимира Ярославича, по́дступив с сильным во́ском по́д Галичь. Галичане по удаленію своего Князя Романа Мстиславича Володимирского во́творили врата Уграм. Бела уверг Кн. Володимира в темницу, а осадив на княжеским престолѣ сына своего Андрея, котрый загостившись беспечно, пановав насильно над Галичанами; доки Кн. Володимир не утѣк из неволѣ, и (1190) с помочью Казимира Справедливого не приступив по́д Галичь. Тогдѣ Галичане выгнали Угров и з радостию пріймили своего родимого князя. По тѣм то Белѣ осталась приповѣдка» [11, с. 87].

Калі прытрымлівацца храналогіі панавання ўгорскіх каралёў, то размова ў дадзеным урыўку ідзе пра венгерскага караля Бэлу III (крэснае Аляксей) (каля 1148–1196). Тэкст называе асобу, але не тлумачыць узаемасувязі, не называе канкрэтнае здарэнне ці матыў, якія б высветлілі прычыну ўваходжання імя вугорскага караля ва ўстойлівае спалучэнне. Ужо праз год невядомы аўтар рэцэнзіі (В/Б (?) Ф. – падпісаны толькі ініцыяламі) на названую кнігу Ількевіча піша, што выраз *спився як Беля* адносіцца да XII ст. [12, с. 104]. Выказаны погляд немагчыма ні абвергнуць, ні ўзяць пад увагу як адзіна магчымую версію тлумачэння этымалогіі разглядаемай ФА.

У храналогіі венгерскіх каралёў з роду Арпадаў панаванню Бэлы III (каля 1148–1196) папярэднічае ўладарства Бэлы II (Бэла Сляпы 1108–1141), менавіта аб ім польскія крыніцы пішуць як пра вялікага прыхільніка віна. Можна дапусціць узнікненне аналізаванай ФА ў XII ст., але правобразам фразеалагічнага кампанента-оніма, відаць, трэба лічыць караля Бэлу II.

3. Польская ФА *pijany jak bela*

Сведчанні альбо паданні аб прыхільнасці венгерскага караля да алкаголю ва ўсходнеславянскіх крыніцах адсутнічаюць. Але на звычай караля Бэлы ладзіць балі са сваімі польскімі сябрамі ўказваюць польскія аўтары (магчыма адсюль у польскай мове выраз *Polak, Węgień dwa bratanki, i do szabli i do szklanki*). Такое польска-венгерскае сяброўства зафіксана і ў венгерскай ФА, якая існуе ў шматлікіх варыянтах – *Lengyel, magyar – két jó barát, együtt harcol, s issza borát* (даслоўна: паляк і мадзяр – два найлепшых сябра, разам б’юць (ваююць) і разам п’юць). Польскія і вугорскія княствы былі саюзнікамі ў барацьбе супраць Кіеўскай Русі і іншых сваіх суседзяў. Цесныя сяброўскія стасункі паміж элітай дзвюх дзяржаў абумовілі і пазнейшую папулярнасць венгерскага віна ў Польшчы. Вядома, што ў XIV ст. вялікім попытам карысталіся венгерскія *сапронскія віна / сапрон*, ў XVI–XVII ст.ст. у палякаў набыла папулярнасць *такайскае віно / такай*, у гэты ж час Польшча з’яўлялася найбуйнейшым імпарцёрам венгерскага віна (застаецца ім і зараз). На ўнутраным рынку старой Польшчы з венгерскімі вінамі не маглі канкураваць ніякія іншыя (з 1637 па 1641 год у Польшчу было ўвезена амаль 61 500 бочак венгерскіх вінаў, пасля ўвозілася звыш 12000 у год) [13, I]. Да тых часоў адносіцца выраз *w Węgrzech się wino rodzi, a w Polsce umiera* (даслоўна – ў Венгрыі віно нараджаецца, а ў Польшчы памірае); таксама *Nie ma wina nad węgrzyna; Po zwierzyńie utop smak w węgrzynie, po szpinaku dawaj się pontaku, a po cieście zmyj buzię w szumiącym francuzie*). На важнасць вывучэння гісторыі венгерска-польскіх гандлёвых адносін звярталі ўвагу польскія і венгерскія даследчыкі, аднак

доўгія гады такія даследванні сутыкаліся з шэрагам праблем, і сёння шмат пытанняў застаюцца невысветленымі [14, с. 83]. Аднак для нашага даследвання прыведзеныя прыклады з’яўляюцца каштоўным лінгвакультурным матэрыялам.

Што да этымалогіі польскай ФА *pijany jak bela*, да месца будзе цытата пытання і адказу, размешчаных ў онлайн моўнай кансультацыі Польскага навуковага выдавецтва [internetowa poradna językowa Wydawnictwa Naukowego PWN]: «*Panie Profesorze! Czy prawdą jest, że powiedzenie pijany jak bela pochodzi od imienia węgierskiego króla Beli, który lubił intensywnie biesiadować z polskimi „bratankami”?*» *Tak przynajmniej sugerował niedawno felieton w gazecie Metropol. Pozostaje z szacunkiem – L.B.*»

«*Prof. Julian Krzyżanowski (Mądrej głowie dość dwie słowie) podaje inne wyjaśnienie, które za punkt wyjścia przyjmuje zwrot zataczać się jak bela. Otóż – tłumaczy on – ciężkiej beli materiału postawionej na krawędzi nie dało się przemieszczać inaczej niż półkolistym ruchem. Stąd zataczać się jak bela, przekształcone później na pijany jak bela*» [15, I].

Як відаць, Ю. Крыжаноўскі тлумачыць значэнне кампанента *bela* як цяжкі рулон матэрыялу, які нельга перамяшчаць інакш, чым перакочваннем. Адсюль *хістацца / каціцца як бэла* (па-беларуску больш прыдатна – *як цюк*), пазней ператвараецца ў *pijany jak bela*.

Польская даследчыца А. Пела разглядае кампанент *Bela / bela* як антрапанімічны і, звяртаючы ўвагу на магчымасць лексічнай варыянтнасці, адзначае выцякаючую з яе магчымасць бінарнай інтэрпрэтацыі: (1) бэлька (са спасылкай на польскія слоўнікі, (2) прататып асобы, якая легла ў аснову вобраза, ім мог стаць “анекдатычны” венгерскі кароль Бэла II Сляпы “który prowadził hulaszczy trub życia” (са спасылкай на [Krajewski 1993, с. 388] [16]) [17, с. 77]. Даследчыца спасылаецца на кнігу (J. Krzyżanowski, *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich t. I–IV*, Warszawa 1969–1978), у якой разглядаемы намі выраз датуецца канцом XVII ст.

Аўтар энцыклапедыі старапольскай (“*Encyklopedia staropolska*”) слова *bela* звязвае з развіццём польска-нямецкіх эканамічных стасункаў і само слова характарызуе як запазычанне з нямецкай мовы.

“*Bela, belica, balica, belka, paka kupiecka towarów. Przy stosunkach handlowych z Niemcami, wyraz spolszczony z niemieckiego balle – pęk, węzeł, paka. Bela nankinu zawierała sztuk 10 tej tkaniny. Bela sukna miała postawów 20. Balica płótna kolińskiego (czyli kolońskiego, Kolonję bowiem nazywali Polacy Kolnem), miała sztuk 60. Bela papieru 10 ryz, a ryza liber 20. Przysłowie: pijany jak bela, spił się jak bela, wątpimy, żeby od węgierskiego Beli pochodziło. Prawdopodobnie powstało ono z porównania nieprzytomnego i leżącego na ziemi bez duszy pijaka do paki towarów*” [18, I].

3. Глогер у слоўнікавым артыкуле “*Bela*” узгадвае таксама фразеалагізм *pijany jak bela, spił się jak bela* і выказвае думку пра магчымасць паходжання слова ад імя венгерскага Бэлы, і разам з тым дадае – верагодна, гэта ўзнікла з параўнання непрытомнага п’янага, які ляжаў на зямлі, з цюкам тавараў.

Такім чынам, польская этымалогія ФА *pijany / spił się jak bela* тлумачыцца трыма асноўнымі версіямі: (1) бэлька (“*długa, gruba belka, kloc*”), (2) імя венгерскага караля Бэлы, (3) цюк тавараў (нямецкае запазычанне). Як і ў выпадку з беларускімі гіпотэзамі, адна з пералічаных польскіх версій – гэта запазычанне, звязанае з развіццём чэшска-нямецкіх гандлёвых адносін.

4. *Pijany jak bela* ў сучаснай польскай мове

Лексічную адзінку *bela* знойдзем у Слоўніку гутарковай польскай мовы паўночнага памежжа (“*Słownik mówionej polszczyzny Północnokresowej*”): “*BEL m ‘długa, gruba belka, kloc’ → BELA ż, BELKA* ż Pijany/pjany jak bel ‘bardzo pijany, pijany jak bela’*” [19, с. 109].

У адрозненні ад беларускай і ўкраінскай літаратурных моў, для польскай літаратурнай мовы дадзеная ФА – адзінка натуральная, больш вядомая людзям

старэйшага ўзросту і менш вядомая малодшаму пакаленню. Выраз натуральна ўжываецца ў медыях, часта сустракаецца ў назвах газетных артыкулаў:

– *Pijany jak bela ratownik dyżurował na nowotarskim basenie* (27.06.2016, 24tp.pl).

– *W Polsce możesz przyjsć do pracy pijany jak bela. UODO twierdzi, że „stan trzeźwości pracownika to jego prywatna sprawa”* (3.10.2019, Najwyższy CZAS!).

– *Pijany jak bela młodzieniec z Przasnysza „zaparkował” swoim autem w innym pojeździe.* (5.06.2020, infoprzasnysz.com).

– *Konie były trzeźwe, ale woźnica pijany jak bela. Spowodował kolizję i odjechał* (27.05.2020, <http://tarnow.net.pl>).

– *Pijany jak bela spowodował krakę z udziałem 3 pojazdów na „szesnastce”* (Wiadomości, 27.07.2020, Redakcja Ostroda News).

– *Był pijany jak bela! Dramatyczne potrącenie młodej dziewczyny!* (01.09.2020, Moto Newsy).

Гэты выраз сустракаецца ў польскіх перакладах “Тома Соепа” М. Твэна (“– *Jezus Maria! I co? Obudził się? – Ani drgnął. Pijany jak bela. Porwałem ręcznik i w nogi!*” [20, с. 79]) і “Трох мушкецѐрах” А. Дзюма (<...> *odparł d’Artagnan – byłem widocznie więcej, niż ty, pijany, skoro nic sobie nie ... moja zwykła bajka o blondynce, a kiedy ją opowiadam, jestem pijany, jak bela* <...> [21, т. 2, с. 5]).

Для польскай літаратурнай мовы адзінка з’яўляецца натуральным сродкам. У беларускай і ўкраінскай літаратурных мовах дадзеная ФА – рэдкая з’ява, але жывая ў беларускіх дыялектах і некаторых украінскіх гаворках.

Заклучэнне

Фразеалагічная адзінка (Б. *набрацца / спіцца / упіцца / п’яны як Бэля / бэля / Бэйля / бэйля*); У. *спіўся / п’яний як Беля / бейля / беля*, П. *pijany / spił się jak bela*) сваімі каранямі сягае ў гісторыю геапалітычнага арэалу, які, акрамя іншых, аб’ядноўваў землі Беларусі, Польшчы і Украіны – Вялікае Княства Літоўскае. Узнікненне ФА – як адзінкі агульнай лінгвакультурнай спадчыны часоў ВКЛ можна датаваць XII – найпазней XVII ст., калі ўсходнія славяне былі падзеленыя на Русь Літоўскую і Русь Маскоўскую – ФА вядома беларусам і ўкраінцам, але не сустракаецца ў рускай мове.

У сучасных польскай, беларускай і ўкраінскай мовах ФА мае квантытатыўна адрозную рэпрэзентацыю – большай вітальнасцю яна валодае ў польскай мове. Прыведзеныя вышэй польскія фразеалагізмы пра палякаў і венграў, а таксама факт іх цесных палітычна-эканамічных стасункаў на працягу ўсёй гісторыі Польшчы і Венгрыі сведчаць пра тое, што ФА *pijany jak bela* ўзнік у польскай мове і быў адаптаваны беларускай і ўкраінскай мовамі. Пры гэтым хутчэй за ўсё, як сцвярджае М. Даніловіч – у беларускую мову адзінка пранікла праз пасрэдніцтва габрэяў, але на нашу думку – выраз не ўзнік у іх мове. Гіпотэзы дазваляюць інтэрпрэтаваць назоўнікавы кампанент структурна-семантычнай мадэлі ФА як уласнае імя і як прадмет. Графічны стратыфікатар – ужыванне слова *Бэля / Бэйля* з вялікай літары і асацыятыўнае ўспрыманне слова як уласнага імя дазваляюць сфармуляваць наступную гіпотэзу.

Размоўны фразеалагізм Б. *набрацца / п’яны як Бэля / бэля (Бэйля / бэйля)* з’яўляецца культурнай адаптацыяй польскага *pijany jak bela*, які пачаў афармляцца ў польскай мове ў XII стагоддзі. Правобразам фразеалагічнага кампанента стала імя вугорскага караля Бэлы II. Услед за М. Даніловічам мы лічым, што ў беларускую мову выраз быў прынесены габрэямі, якія ў яго ўкараненні адыгралі двайную ролю, па-першае – “прынеслі” сам выраз у Беларусь – гэтаму зусім не пярэчыць арэал сучаснага бытавання ФА ў размоўнай форме ў дыялектах. Па-другое, цалкам верагодна, што ў час, калі ФА пачала ўжывацца ў беларускай гутарковай мове, беларусы звязвалі выраз з яго носьбітамі – габрэямі, а, з прычыны іх пражывання на беларускіх землях і дзякуючы існаванню габрэйскага імя Бэля / Бэйла, народ выкарыстаў вобразную і фанетычную сувязь і не звязваў слова з асобай невядомага ім венгерскага караля

Бэлы, але стварыў уласную асацыяцыю з “блізкімі” і не зусім чужымі вобразамі габрэяў, якія жылі ў кожным горадзе, мястэчку і вялікіх вёсках. Мы не лічым, што дадзеная адзінка ўзнікла ў ідыш, але менавіта ідыш мог быць пасрэднікам. З часам першапачатковая вобразнасць фразеалагічнага кампанента *бэля* сцерлася, у беларускім кантэксце – трансфармавалася дзякуючы моўнаму падабенству з габрэйскім імем. Магчыма, што вобраз Бэлі / Бэйлі ад самага пачатку для беларусаў быў цьмяным – не канкрэтным, таму фразеалагізм *п’яны як Бэля / бэля (Бэйля / бэйля)* не стаў агульнаўжывальным у літаратурнай мове.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Federowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. T. 4, Przysłowia, żarcik, wyrażenia stałe oraz zagadki ludu, mieszczan i zagrodowców z okolic Grodna, Sokółki, Białegostoku, Bielska, Wołkowyska, Słonima, Nowogródka, Słucka, Lidy, Wilejki, Świecian i Oszmiany. – Warszawa : Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1935. – 490 с.
2. Даніловіч, М. А. Слова і фразеалагізм у беларускай мове / М. А. Даніловіч. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2015. – 300 с.
3. Валодзіна, Т. Слоўнік беларускіх народных параўнанняў / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Т. В. Валодзіна, Л. М. Салавей; навук. рэд. В. М. Макіенка. – Мінск : Беларуская навука, 2011. – 482 с.
4. Анемпадыстаў, М. «Простыя рэчы» Міхала Анемпадыстава: Кнайпа (03.03.2013) / М. Анемпадыстаў, Budzma.org [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://budzma.by/news/prostyua-rechy-mixala-anempadystava-knajpa.html>. – Дата доступу : 10.10.2020.
5. Зоненберг, Х. История города Брест-Литовска. 1016–1907: По достоверным источникам и правоподобным умозаключениям / Х. Зоненберг. – Брест-Литовск : тип. И. Кобринца, 1907. – 104 с.
6. Астравух, А. Ідыш-беларускі слоўнік / А. Астравух. – Мінск : Медисонт. 2008. – 928 с.
7. Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : ГДУ, 2007. – 312 с.
8. Мізін, К. І. Особливості валоризації концепту «алкоголь» у германських і східнослов’янських лінгвокультурах (на матеріалі усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов) / К. І. Мізін // Мовознавство. – № 2. – 2011. – С. 57–68.
9. Словарь української мови / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – Т. 1. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
10. Хобзей, Н. Лексикон львівський поважно і на жарг / Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України, 2009. – 670 с.
11. Ількевіч, Г. Галицкія прыпов’ядкі і загадкі / Г. Ількевіч. – Вена, 1841. – 138 с.
12. Журнал Министерства народного просвещения. Часть XXXIII. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1848.
13. Guldón, Z. – Sępkowski L. W Węgrzech się wino rodzi, a w Polsce umiera // Kwart. Hist. Kult. Materialnej. – 4. – 1986.
14. Komoróczy, G. Uwagi na temat wywozu węgierskich win do Polski w XVI–XVIII w. Rocznik Lubelski. – 3. – 1960. – S. 83–106 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Lubelski/Rocznik_Lubelski-r1960-t3/Rocznik_Lubelski-r1960-t3-s83-106/Rocznik_Lubelski-r1960-t3-s83-06.pdf. – Дата доступу : 10.10.2020.
15. Internetowa poradna językowa Wydawnictwa Naukowego PWN [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : sjp.pwn.pl. – Дата доступу : 10.10.2020.
16. Krajewski, L. Porównania z antropimicznym komponentem / L. Krajewski // Onomastyka literacka. Olsztyn: Wydawnictwa Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. – 1993. – S. 385–392.
17. Piela, A. Antroponimy jako komponenty związków frazeologicznych / A. Piela // Język a Kultura, T. 25. – 2015. – S. 73–88.
18. Gloger, Z. Encyklopedia staropolska. (on-line) Spis treści 1900–1903 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://literat.ug.edu.pl/glogers/index>. – Дата доступу : 10.10.2020.

19. Grek-Pabisowa, I. Słownik mówionej polszczyzny Północnokresowej / I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka, M. Jankowiak. – Warszawa : Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2017. – 1790 s.
20. Twain, M. Przygody Tomka Sawyera. tłum. Jan Biliński. Beskidzka Oficyna Wydawnicza, Bielsko-Biała. Biblioteka internetowa Wolne Lektury (on-line) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://wolnelektury.pl>. – Дата доступу : 10.10.2020.
21. Dumas, A. Trzej muszkietierowie. tłum. Nieznany. Tom II. Nakładem Biblioteki Rodzinnej, Warszawa 1927. Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska. Reboos, 2018 Biblioteka internetowa Wolne Lektury (on-line) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://wolnelektury.pl>. – Дата доступу : 10.10.2020.

The article is dedicated to the analysis of phraseological unit “п’яны / напiцца як Бэля / бэля” [pjany / napicca jak Belja / belja], mutual language heritage of Poles, Belarusians and Ukrainians. The author compares the existing Belarusian linguistic hypotheses with Polish sources and information included in G. Ilkevich’s dictionary “Idioms and riddles of Halychyna” (1841). Analyzed material enables different interpretations of the substantive component: as a proper name or a name of an object. The idiom of Polish origin underwent long development in both Belarusian and Ukrainian language and as a result the proper name was forgotten and changed to a word with unspecified meaning.

Keywords: comparative phraseology, idiom, Belarusian, Ukrainian, Polish, [pjany / napicca jak Belja / belja] (напiцца як Бэля / бэля).

УДК 811.161.1’373.7

И. О. Ковалевич

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ПАРЕМИЙ В РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Настоящая статья посвящена исследованию особенностей функционирования фразеологических единиц в речи детей дошкольного и школьного возраста в контексте развития творческих способностей и образного мышления. Анализируются способы и направления трансформации узуальных фразеологизмов и паремий в соответствии с механизмами речевого становления.

Ключевые слова: фразеологизм, паремия, трансформация, творчество, образность.

Интерес к речи детей, и в частности к их словесному творчеству, начал проявляться с конца XIX – начала XX века (А. Александров, В. П. Вахтеров, Н. И. Гаврилова, В. Гришакова, Н. А. Рыбников и др.). Первым значительным трудом по проблемам речи дошкольников стала книга К. И. Чуковского «Маленькие дети», изданная в 1928 г. и впоследствии получившая распространение под заглавием «От двух до пяти». Данная монография вызвала большой резонанс тем, что раскрыла сложный характер речевого становления, ключевым моментом которого является речевое творчество, проявляющееся в продуцировании уникальных по форме и содержанию лексических единиц и выражений.

В настоящее время детское речевое творчество исследуется в следующих направлениях: психолингвистическом (А. А. Залевская, А. В. Запорожец, Т. Н. Ушакова, А. М. Шахнарович, Н. Х. Швачкин, Д. Б. Эльконин, Н. М. Юрьева и др.), лингвометодическом (Ф. А. Сохин, А. Г. Тамбовцева (Арушанова), О. С. Ушакова и др.) и деривационно-словообразовательном (А. Н. Гвоздев, Т. А. Гридина, С. Н. Цейтлин, В. К. Харченко и др.). При этом ученые всё больше затрагивают вопросы усвоения детьми переносного значения лексических единиц, развития экспрессивной и образной речи и осознанного словесного творчества (Ю. В. Бестугина, Н. В. Гавриш, Т. А. Гридина,